

Thematic Analysis of the Fourteenth Supplication of al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya with an Emphasis on the Doctrinal Requisites of Resistance

Khadijeh Sepehri^{1,*}, Zahra Esmkhani² and Farideh Ehsani³⁺¹

^{1,2,3} Sisters seminary management center, Al-Zahra Seminary, Zanjan, Iran

Article Info	ABSTRACT
DOI: 10.22084/dua.2026.31890.1220 Article history: Received: 2026 April 6 Received in revised: 2026 June 27 Accepted: 2026 June 29 Keywords: Doctrinal Beliefs, Resistance, al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya, Fourteenth Supplication, Thematic Analysis. * Corresponding author. Email: * khsepehri@yahoo.com * Email(s): khsepehri@yahoo.com, Zahra.esmkhani.9701@gmail.com, Fri.ehsani.64@gmail.com Publisher: Bu-Ali Sina University.	The Fourteenth Supplication of al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya – recited during oppression to strengthen resistance and to prevent submission to injustice – is replete with doctrinal teachings encompassing Islamic theology, cosmology, anthropology, and eschatology. Employing thematic analysis, this study identified 23 basic themes within the above-mentioned axes and organized them into nine organizing themes: Essential and Active Divine Names, Monotheism, Divine Decree and Destiny, Divine Laws, Common Human Attributes, Perfect Human Beings, Characteristics of the Hereafter, and Types of Recompense. Theological teachings predominated in terms of the number of themes. The analysis reveals that the most important doctrinal requisites of resistance in this supplication include attention to practical monotheism in enduring oppression (manifested as monotheism in complaint and in seeking aid), hope in divine assistance and justice, eschatological awareness and the recognition that life is not limited to this world, attention to the spiritual growth of the oppressed through patience and steadfastness in the face of injustice, refusal to submit to oppression, and benefiting from the unseen assistance of supplication.

تحلیل مضمون دعای چهاردهم صحیفه سجادیه با تأکید بر لوازم اعتقادی مقاومت

خدیجه سپهری^۱، زهرا اسم خانی^۲، فریده احسانی^۳

۱- دکترای مدرسی معارف دانشگاه تهران، حوزه علمیه الزهرا(س) زنجان، ایران (*نویسنده مسئول) khsepehri@yahoo.com

۲-۳. طلبه حوزه علمیه الزهرا(س) زنجان، ایران Zahra.esmkani.9701@gmail.com و Fri.ehsani.64@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
دعای چهاردهم صحیفه سجادیه که هنگام مواجهه با ظلم و ستم و تقویت روحیه مقاومت و به منظور تسلیم نشدن در برابر ستم خوانده می شود، سرشار از آموزه های اعتقادی در محورهای خداشناسی، جهان شناسی و انسان شناسی و معادشناسی اسلامی است. مقاله حاضر با هدف استخراج آموزه های اعتقادی این دعا، به روش تحلیل مضمون، ۲۳ مضمون پایه را در محورهای فوق شناسایی نمود و به ۹ مضمون سازمان دهنده اسماء ذاتی، اسماء فعلی، توحید، قضا و قدر، سنت های الهی، ویژگی عموم انسان ها، انسان های کامل، ویژگی جهان آخرت و انواع جزا دست یافت. آموزه های خداشناسی بیشترین مضامین را به خود اختصاص دادند. با تحلیل دعا روشن شد که توجه به توحید عملی در تحمل ظلم با عناوین توحید در شکایت و استعانت، امیدداشتن به یاری و عدالت خداوند، توجه به آخرت و محدود نبودن زندگی به دنیا، توجه به رشد مظلوم به هنگام تحمل و استقامت در برابر ظلم، تسلیم نشدن در برابر ظلم و بهره مندی از نیروی غیبی دعا از مهم ترین لوازم اعتقادی مقاومت در این دعا است.	شناسه DOI: 10.22084/dua.2026.31890.1220 سابقه مقاله: تاریخ دریافت: ۲۶ آبان ۱۴۰۴ تاریخ بازنگری: ۸ تیر ۱۴۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۲ تیر ۱۴۰۵ کلیدواژگان: اعتقادات، مقاومت، صحیفه سجادیه، دعای چهاردهم صحیفه، تحلیل مضمون. ناشر: دانشگاه بوعلی سینا

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

صحیفه سجاده، معروف به «زبور آل محمد» و «انجیل اهل بیت»، یکی از گران‌بهارترین میراث‌های معنوی امام سجاد است که در قالب ادعیه، معارف عمیق اسلامی را به نسل‌های آینده منتقل کرده است. دعای چهاردهم این مجموعه که امام هنگام مواجهه با ظلم و ستم می‌خواندند، نه تنها یک مناجات ساده، بلکه درسی جامع در خداشناسی، جهان‌شناسی و انسان‌شناسی و معادشناسی اسلامی است.

این دعا در شرایطی خوانده می‌شود که انسان مؤمن با ظلم و تعدی مواجه می‌شود؛ موقعیتی که می‌تواند ایمان را به چالش بکشد و انسان را به سمت یأس یا انتقام‌جویی سوق دهد. اما امام سجاد با ارائه این دعا، مسیری متفاوت را نشان می‌دهند؛ مسیری که در آن مظلومیت، فرصتی برای تعمیق معرفت توحیدی و تقویت رابطه با خداوند می‌شود و علاوه بر آن، با تقویت اعتقادات دینی، مقاومت در برابر ستمگران را بیشتر می‌نماید که راه پیروزی مظلومان جهان و زمینه‌ساز ظهور مهدی موعود خواهد بود.

از این رو پژوهش حاضر با روش تحلیل مضمون، به استخراج و تبیین لوازم اعتقادی مقاومت در این دعا می‌پردازد و دنبال پاسخ این سوال است که لوازم اعتقادی مقاومت از منظر امام سجاد در دعای چهاردهم صحیفه سجاده چیست؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مختلفی در زمینه باورها و اعتقادات دینی در صحیفه سجاده صورت پذیرفته است که برخی از آن‌ها نیز به روش تحلیل مضمون به استخراج مضامین مرتبط پرداخته‌اند. از جمله این پژوهش‌ها که از نظر موضوعی با پژوهش پیش رو مرتبط هستند، می‌توان به مقالات زیر اشاره کرد:

الف) مؤلفه‌های خداوَلایی؛ بر اساس تحلیل مضمون صحیفه سجاده (حسینی حکمت و حسینی رزمگاه، ۱۴۰۲)؛ در این پژوهش با تمرکز بر مبحث ولایت خداوند، به استخراج و دسته‌بندی مضامین از کل صحیفه سجاده پرداخته شده است. اشتراک مقاله حاضر با این پژوهش با توجه به مضامین مستخرج در موارد بسیار اندک است؛ علاوه بر اینکه تمرکز در این پژوهش بر مسئله مقاومت است.

ب) سنت‌های الهی اجتماعی در صحیفه سجاده (حاجیلویی محب، خاوری، فرزانه و احمدی، ۱۴۰۳)؛ در این مقاله به تبیین سنت‌ها و قوانین کلی اجتماعی موجود در صحیفه سجاده پرداخته شده است. در دعای چهاردهم نیز برخی سنت‌های مرتبط با مقاومت با تحلیل مضمون قابل استخراج است.

به‌طور کلی در خصوص باورهای اعتقادی مرتبط با مسئله مقاومت در صحیفه سجاده به‌ویژه با تمرکز بر دعای چهاردهم پژوهشی انجام نشده است. صرفاً در این زمینه می‌توان مطالبی نه‌چندان دقیق در کتب شرح صحیفه سجاده یافت. تمرکز بر آموزه‌های اعتقادی در مقاومت، خصوصاً با روش تحلیل مضمون، می‌تواند نکات دقیقی را به دست دهد.

۳-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

در شرایط کنونی که مقاومت به نخستین مسئله جهان اسلام، بلکه کل جهان تبدیل شده است، توصیه بزرگان بر این دعا، اهمیت پرداختن به آموزه‌های مختلف این دعا را بیشتر می‌کند. بالاخص وقتی که وظیفه روحانیون تقویت ایمان مردم در زمان جنگ محسوب می‌شود، تحلیل دعا می‌تواند نکات نهفته‌ای از تعلیمات اهل بیت را برای ما روشن کند که به‌صرف قرائت فرازهای دعا به آن نمی‌رسیم. آموزه‌های اعتقادی در این راستا، مهم‌ترین آموزه‌ها خواهند بود، زیرا اگر فکر و اعتقاد ما تصحیح گردد، زمینه برای تقویت ایمان در زمان جنگ بیشتر خواهد بود.

۲. یافته‌های پژوهش

۲-۱. مفهوم‌شناسی مقاومت

واژه مقاومت از ریشه «قوم» در اصل به معنای ایستادن و انجام عمل است (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۳۴۱/۹). مجموعه مردان را از این جهت «قوم» می‌نامند که برای امور مهم به‌پا خاسته و اقدام می‌کنند (فیومی، بی‌تا: ۵۲۰/۲).

مقاومت در اصطلاح، به معنای ایستادگی در برابر ظلم و تهاجم است که در اصطلاح فقه، دفاع نامیده می‌شود (مطهری، بی‌تا: ۲۲). دفاع دو نوع است: دفاع مسلمانان در مقابل هجوم دشمن به سرزمین اسلامی و دفاع فردی در مقابل مهاجم و تسلیم‌نشدن و نپذیرفتن ظلم (مشکینی، ۱۳۹۲: ۲۴۵-۲۴۶). به دفاع نوع اول، جهاد دفاعی و بلکه جهاد نیز گفته می‌شود، زیرا در اصطلاح قرآن اساساً جهاد به معنای مبارزه با تهاجم است نه خود تهاجم و تغلب و تسلط. دفاع در مقابل تهاجم، محدود به تهاجم به سرزمین دیگر نیست؛ بلکه ممکن است این تهاجم، در یک سرزمین و از سوی گروهی از افراد و علیه افراد ضعیف و ناتوان همان سرزمین صورت گیرد (مطهری، بی‌تا: ۲۱-۲۲).

با در نظر گرفتن این نکته که دفاع در برابر هرگونه تهاجم به منطقه مسلمانان و تهدید امنیت دینی و دنیوی آنان ضروری است، مقاومت معنای عامی در مقابل هر نوع هجوم نظامی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی پیدا می‌کند (مشکینی، ۱۳۹۲: ۲۴۵). در نهایت می‌توان گفت که در بحث مقاومت، ظلم و تجاوز از سوی فرد یا گروهی ستمگر امری مسلم است و فرد ستم‌دیده، وظیفه مقاومت در برابر آنان را دارد.

۲-۲. مراحل تحقیق

تحلیل مضمون یک روش تحلیل کیفی پایه‌ای، انعطاف‌پذیر و پراکند است که برای شناسایی، سازمان‌دهی و درک الگوهای معنادار (مضامین) درون داده‌های متنی طراحی شده است (Braun & Clarke, 2006, p. 79). این روش به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا داده‌های کیفی غنی را مدیریت و سازماندهی کند و در عین حال، انعطاف لازم برای ظهور مفاهیم غیرمنتظره از درون داده‌ها را حفظ نماید (King & Horrocks, 2010, p. 150). برخی نیز تحلیل مضمون را عمدتاً به‌عنوان یک فن یا مهارت تحلیلی پایه و نه لزوماً یک روش تحقیق مجزا و دارای پارادایم مشخص معرفی می‌کنند. از دیدگاه آنان، تحلیل مضمون بیشتر یک مجموعه از تکنیک‌های کدگذاری و شناسایی الگو است که می‌تواند در چارچوب روش‌های پارادایمی مختلف (مانند قوم‌نگاری یا نظریه زمینه‌ای) به کار رود (Ryan & Bernard, 2000, pp. 775-782).

این روش هم می‌تواند به‌شکل استقرایی (داده‌محور) و با تکیه بر خود داده‌ها پیش رود و هم به‌شکل قیاسی (نظریه‌محور) و با هدایت مفاهیم یا چارچوب‌های از پیش موجود انجام پذیرد (Braun & Clarke, 2006, p. 83).

برای اجرای عملی این روش، پژوهشگران معمولاً از چارچوب شش مرحله‌ای پیشنهادی براون و کلارک که شامل آشنایی با داده، تولید کد، جستجوی مضامین، بازنگری، تعریف و نام‌گذاری مضامین و نوشتن گزارش است، بهره می‌برند (Braun & Clarke, 2006, pp. 87-93). در قلب این فرایند، عمل کدگذاری قرار دارد که طی آن واحدهای معنادار داده برچسب می‌خورند. کدها، ساده‌ترین بخش از داده هستند که می‌توانند به‌طور مستقل در رابطه با یک مضمون بررسی شود (Boyatzis, 1998, p. 63) و می‌توانند شامل کدهای گزارشی (توصیف عینی) و تفسیری (کشف معنا و الگو) شوند (Boyatzis, 1998, pp. 29-31).

در پژوهش پیش رو، برای استخراج مضامین، از روش ترکیبی استقرایی و قیاسی استفاده شده و در کدگذاری، هر دو نوع کدگذاری گزارشی و تفسیری به کار رفته است.

در این روش، پس از مرور چندین باره دعا، آموزه‌های اعتقادی استخراج و کدگذاری گردید. معیار اعتقادی بودن آموزه‌ها، جنبه نظری داشتن صرف با ملاحظه سنت کلامی و اعتقادی مسلمانان بوده است. از این رو پس از کدگذاری و تعیین مضامین پایه، با توجه به تقسیم آموزه‌های اعتقادی در محورهای اصلی، محورهای موجود در دعا شناسایی و در نتیجه، آموزه‌های اعتقادی در ۴ مضمون فراگیر دسته‌بندی شد. پس از این مرحله، با دسته‌بندی مضامین پایه موجود در هر مضمون فراگیر، به مضامین سازمان‌دهنده دست یافتیم.

۳-۲. مضامین مستخرج

بر اساس تحلیل انجام شده در این پژوهش، ۴ مضمون فراگیر شامل خداشناسی، جهان‌شناسی، انسان‌شناسی و معادشناسی به دست آمد. هر یک از مضامین فراگیر با مضامین سازمان‌دهنده و پایه زیرمجموعه خود به شرح ذیل است:

۳-۲-۱. مضمون فراگیر خداشناسی

آموزه‌های مربوط به خداشناسی در سه مضمون سازمان‌دهنده اسماء ذاتی، اسماء فعلی و توحید دسته‌بندی گردید. با اینکه توحید را می‌توان از اسماء الهی دانست، اما همواره بسیاری از متکلمین اسلامی، مبحث توحید را به دلیل اهمیتی که داشته است، به صورت مستقل مطرح کرده‌اند. در اینجا نیز با پیروی از سنت آنان، مبحث توحید هم به دلیل اهمیت و هم به دلیل گستردگی مباحث مستقل طرح گردیده است.

ردیف	فراز	متن	ترجمه	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
۱	۱*	*يَا مَنْ لَا يَحْكُمُ عَلَيْهِ أَتْبَاءُ الْمُتَقَلِّلِينَ	* ای آن که اخبار شاکیان از ستم، بر او پنهان نیست.	گسترده‌گی علم الهی	اسماء ذاتی	
	۲*	*و يَا مَنْ لَا يَحْتَاجُ فِي قَصَصِهِمْ إِلَى شَهَادَاتِ الشَّاهِدِينَ	* و ای آن که نسبت به ستمی که بر ستم‌دیدگان رفته، نیاز به شهادت شاهدان ندارد.			
	۵*	*قَدْ عَلِمْتَ	* محققاً می‌دانی			
۲	۶*	*و خُذْ ظَالِمِي وَ عَدُوِّي عَنْ ظُلْمِي بِقُوَّتِكَ ، وَ أَفْلَلْ حَدَّةً عَنِّي بِقُدْرَتِكَ	* و ستم‌کننده بر من و دشمنم را با نیرویت از ستم بر من بازدار و با قدرتت تندی و تیزی ستمش را بر من بشکن.	قدرت نامحدود الهی		
	۱۶*	*و أَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	* و بر هر کاری توانایی			
۳	۵	يَا إِلَهِي	ای خدای من	الوهیت	اسماء فعلی	خداشناسی
۴	۱۰	وَلَا أَشْتَعِي بِحَاكِمٍ غَيْرِكَ	و از هیچ حاکمی غیر تو یاری نمی‌خواهم.	حاکمیت		
۵	۱۳	وَ أَهْدِنِي لِلْيَسْرِ هِيَ أَقْوَمُ	و به راست‌ترین راه هدایت کن	هدایت		
۶	۱۲*	*عَرَفْتَهُ عَمَّا قَلِيلٍ مَا أَوْعَدْتَ الظَّالِمِينَ	* و به‌زودی او را به عذابی که ستمکاران را به آن تهدید کردی، آشنا کن.	صدق در وعده و وعید		
	۱۲*	*و عَرَفْتَنِي مَا وَعَدْتَ مِنْ إِجَابَةِ الْمُضْطَرِّينَ	* و مرا با اجابتی که نسبت به دعای بیچارگان وعده دادی، آگاه ساز.			
۷	۱۶	رَبِّ الْعَالَمِينَ	ای پروردگار جهانیان	ربوبیت		
۸	۱۶	إِنَّكَ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ	همانا تو داری احسان بزرگی	فضل عظیم		
۹	۷*	*وَاغْصِنِي مِنْ مِثْلِ أَفْعَالِهِ ، وَ لَا تَجْعَلَنِي فِي مِثْلِ خَالِهِ	و ستم‌کار را رخصت ستم بر من مده و یاری‌ات را نسبت به من، در برابر او نیکو	توحید افعالی	توحید	

			قرار ده؛ و مرا از دست زدن به کارهایی مانند کار او حفظ کن و در حالتی مانند حال او قرار مده.	* وَ اهْدِنِي لِّبَیِّ هِیْ اَقُوْمُ وَ اسْتَعْمِلْنِیْ بِمَا هُوَ اَسْلَمُ * فَتَنِّیْ مِنْ اَنْ اَظْلِمَ	۱۳*	
			* و به راست ترین راه هدایت کن و به سالم ترین برنامه به کارم گمار * مرا از ظلم و ستم بر کنار دار.		۱۰*	
			توحید در شکایت	به کسی غیر تو شکایت نمی کنم.	۱۱	۱۰
		توحید در استعانت	و از هیچ حاکمی غیر تو یاری نمی خواهم	وَ لَا اسْتَعِیْنُ بِحَاکِمٍ غَیْرِکَ	۱۱	۱۱

۲-۳-۱-۱. اسماء ذاتی

مقصود از اسماء ذاتی، اسماء و صفاتی از خداوند است که وجود آن‌ها وابسته به وجود مخلوق نیست و صرف ذات الهی برای داشتن و انتزاع آن اسم و صفت کافی است (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱/۱۹۳).

الف) گستردگی علم الهی

سه عبارت مختلف در دعا که هر یک به جنبه‌ای از علم خدا می‌پردازند، نشان از گستردگی علم الهی دارد: در فراز اول علم خداوند به «انباء» مطرح شده است. انباء جمع «نبا» به معنای خبر مهم است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۷۸۸). فراز دوم به علم بی‌واسطه الهی اشاره دارد. در نظام‌های قضایی بشری، قاضی برای کشف حقیقت نیازمند شاهد، قرائن و ادله است، اما خداوند به دلیل علم ذاتی و حضوری که دارد، بی‌نیاز از همه این‌هاست (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳/۳۵). در فراز پنجم علم الهی را از امور مسلم می‌داند و نشان می‌دهد که خداوند نه تنها به ظاهر عمل، بلکه به انگیزه‌های درونی ظالم نیز آگاه است.

ب) قدرت نامحدود الهی

قدرت از صفات ذاتی کمالی خداوند است (سبحانی، ۱۴۱۴ق: ۱۰۵). فاعل قادر به معنای کسی است که در انجام یا ترک کار، مجبور نباشد و بر اساس خواست و اراده خود، انجام یا ترک کار را برگزیند (ربانی گلپایگانی، بی‌تا: ۱/۱۱۹؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۶: ۱۴۸). قدرت مطلق خداوند به عنوان یکی از صفات ذاتی او، به معنای توانایی بی‌کران بر انجام هر کاری است که ممتنع ذاتی نباشد (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱/۲۳۴). دعای «وَ خُذْ ظَلَمِیْ وَ عُدُوِّیْ عَنْ ظُلْمِیْ بِقُوَّتِكَ» این باور را بیان می‌کند که مؤمن، حل مشکل را تنها در سایه قوت و نیروی بی‌همتای پروردگار جستجو می‌کند. در فراز پایانی دعا نیز امام با تمسک به آیه قرآن، اشاره به نامحدود بودن قدرت الهی نموده‌اند.

۲-۳-۱-۲. اسماء فعلی

اسماء فعلی آن دسته از اسماء و صفات خداوند است که با فعلی از جانب خداوند همراه بوده و از رابطه بین خداوند و مخلوق انتزاع می‌گردد (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱/۱۹۳).

الف) الوهیت

مفهوم «اله» به معنای موجودی است که شایستگی پرستش را دارد. این شایستگی تنها از آن خالق است که آفریدگار، رب و صاحب اختیار جهان است (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: الف: ۸۵). برخی نیز معنای معبودبودن را معنای اصلی اله ندانسته و معتقدند که اله، یعنی موجودی که در کار خود به طور مطلق مستقل باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۲/۵۲۴).

در بسیاری از ادعیه هنگامی که عبد، می‌خواهد خدا را مورد خطاب قرار دهد، از واژه «الهی» یا «اللهم» استفاده می‌کند. با توجه به اینکه معنای معبود مطابق با معنای لغوی اله است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ق: ۸۲)، ترکیب اضافی «الهی» در ادعیه، اعتراف بنده است به اینکه او، حق تعالی را به عنوان معبود برگزیده و به مناجات با او پرداخته است. در این دعا نیز مظلوم، از خداوند می‌خواهد که در مواجهه با ظلم ستمگران، در مسیر صحیح و مورد رضایت الهی قدم بردارد، به نحوی که موافق با الوهیت خداوند و سرسپردگی به او باشد.

ب) حاکمیت

یکی از اسماء الهی حاکم است. حاکمیت خداوند در اصل به معنای تسلط او بر همه امور است که در دنیا به صورت تسلط بر جان و مال انسان‌ها و اداره امور جامعه (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱/۱۲۱) و در آخرت، به صورت قضاوت اعمال انسان‌ها تجلی می‌یابد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: الف: ۱۴/۶۲۱)؛ چنان‌که امیرالمؤمنین در نهج البلاغه می‌فرماید: «اتَّقُوا مَعَاصِيَ اللَّهِ فِي الْخَلَوَاتِ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ هُوَ الْحَاكِمُ؛ از نافرمانی خدا در خلوت‌ها بپرهیزید، زیرا همان که گواه است، داوری کند» (نهج البلاغه: حکمت ۳۲۴). در دعای چهاردهم نیز امام سجاد به این اسم الهی، استعانت جسته و می‌فرماید: «و لا استعین بحاکم غیرک؛ و از هیچ حاکمی غیر تو یاری نمی‌خواهم». مسلماً تنها کسی که شایسته است انسان از او طلب کمک در برابر ظالم نماید، کسی است که بر همه چیز تسلط دارد و تدبیر همه امور به دست اوست.

ج) هدایت

هدایت از شئون ربوبیت خداوند است. خداوند همه موجودات را نخست آفریده، سپس آن‌ها را به سوی کمال شایسته‌شان راهنمایی می‌کند. این هدایت بر دو گونه است: هدایت تکوینی که به معنای اعطای همه ابزار کمال و رساندن به هدف بوده و شامل همه موجودات می‌شود و از طریق فطرت یا غریزه محقق می‌گردد. قسم دوم هدایت تشریعی است که از طریق پیامبران و کتاب‌های آسمانی تحقق می‌یابد. بدین معنا، خداوند «هادی» است و هیچ موجودی جز او توان هدایت حقیقی ندارد (طباطبایی، ۱۴۱۷: ق: ۱/۱۶۴-۱۶۶. جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۴۷).

در فراز سیزدهم از صحیفه، درخواست هدایت از خداوند به راه استوار الهی مطرح گردیده (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳/۳۸۰) که اشاره به هدایت تشریعی دارد.

هدایت مظلوم به راه راست، در مقاومت و صبر او و رضایت به امر و قضای الهی معنا پیدا می‌کند. علاوه بر اینکه احتمال ظالم‌شدن مظلوم نیز در دعا مطرح گشته است: «اللَّهُمَّ فَكَمَا كَرِهْتَ إِلَيَّ أَنْ أَظْلَمَ فَقِنِي مِنْ أَنْ أَظْلَمَ». پس اگر مظلوم از ظلم شکایت می‌کند، باید از خداوند بخواهد که خود به چنین نافرمانی گرفتار نشده و از هدایت الهی خارج نشود.

د) صدق در وعده و وعید

وعد به خبری می‌گویند که نفعی را وعده دهد و وعید خبری است که دربردارنده شر و ضرر است. برخی نیز معتقدند که لفظ وعد و وعید اگر مقید به خیر یا شر باشند، صلاحیت هر دو معنا را دارند، اما اگر مطلق بیابند، وعد در خیر به کار می‌رود و وعید در شر (امین، ۱۳۶۱: ۴/۲۷۵).

در خداوند در قرآن ستمکاران را به عذابی شدید وعده داده (طبرسی، ۱۳۷۷: ۱۷۵/۳) و آنان را تهدید به مجازات‌های دردناک در دنیا و آخرت کرده است که آیه شریفه (وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ) (شعرا/۲۲۷) به آن اشاره دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۸۰/۱۵، همو، ۱۳۹۷: ۳۷۶/۳). از سوی دیگر در آیات (أَمَّنْ يَجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَا) (نمل/۶۲) و (أُجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَا) (بقره/۱۸۶) به اجابت دعای دعاکنندگان و مضطربین وعده داده است.

در فراز ۱۲ دعا نیز امام از خداوند می‌خواهد که اجابت دعای مضطربین و عذابی را که به ستمگران وعده داده است، برای او نمایان فرماید.

در روایتی از پیامبر اکرم [نقل شده که اگر خداوند وعده به ثواب برای عملی دهد، قطعا به آن وعده وفا می‌کند، اما اگر وعید به عقاب بر عملی دهد، اختیار عذاب یا بخشش دارد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۳۴/۵). بر همین اساس متکلمین با اینکه عمل به وعده را از جانب خدا ضروری می‌دانند، ولی تخلف از وعید را جایز می‌دانند (شیخ صدوق، ۱۴۱۴: ۶۷). اما باید توجه داشت که هرآنچه خلاف صدق یا عدل خداوند باشد مردود است. به همین دلیل، اختیار خداوند در عذاب یا بخشش گناهکار، حتما بر اساس سنت‌ها و قوانین دیگری است که در عالم جاری کرده است که شامل ظالمان که در آیه ۲۲۷ شعرا گفته شده، نمی‌شود؛ بنابراین خداوند همان‌گونه که صدق در وعده دارد، صدق در وعید نسبت به ستمگران نیز دارد.

۵) ربوبیت

ربوبیت که از ریشه «رب» به معنای پرورش‌دادن و به کمال‌رساندن است، یکی از صفات فعلی خداوند محسوب می‌شود. ربوبیت الهی به معنای «مالکیت همراه با تدبیر» است (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۲۱/۱). به بیان دیگر ربوبیت به معنای آن است که خداوند پس از آفرینش موجودات، تدبیر و پرورش آن‌ها را نیز بر عهده دارد (مطهری، ۱۳۶۸: ۲۲۵/۲). در فراز آخر دعا، امام به تدبیر همه موجودات با کلمه «عالمین» توسط خدا اشاره دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۲۱/۱). تأکید بر ربوبیت فراگیر خداوند بدین معناست که هیچ موجودی حتی ظالمان از دایره تدبیر خداوند -نه در دنیا و نه در آخرت خارج نیستند؛ نه اینکه ستمگران با ظلم خود، توان ایستادگی در برابر خداوند و خروج از دایره ربوبیت او را پیدا کرده باشند.

و) فضل عظیم

صاحب فضل‌بودن خداوند به معنای نعمت‌دهی فراگیر و فراتر از استحقاق به همه مخلوقات است و شامل همه نعمت‌های مادی و معنوی می‌شود. خداوند تنها به اندازه عمل پاداش نمی‌دهد؛ بلکه پاداش عمل ده برابر و بسیار بیشتر است و حتی مطابق آنچه در روایات متعددی وارد شده خداوند به صرف نیت خیر انسان، هرچند موفق به عمل نشود، پاداش آن را می‌دهد و این‌ها همه نشانه فضل عظیم اوست (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳۸۷/۳) امام با گزینش این اسم‌ها از میان اسماء الهی، پس از درخواست‌های مختلف از خداوند درباره ظلمی که متحمل می‌شوند، همچون مجازات ظالم، نجات از ظلم و سربلندی در آزمون‌های الهی، فضل خداوند را عظیم و امید به اجابت دعا را تقویت می‌کنند.

۳-۱-۳-۲. توحید

توحید به معنای یکتایی خداوند است و دارای دو قسم کلی توحید نظری و عملی است. توحید نظری خود، به توحید ذاتی، صفاتی و افعالی تقسیم می‌شود. از دعای چهاردهم صحیفه، توحید افعالی و دو نوع از انواع متعدد توحید عملی استخراج گردید.

الف) توحید افعالی

توحید افعالی یعنی تنها مؤثر حقیقی را در عالم او بدانیم (لا مؤثر فی الوجود الا الله)، اما عالم اسباب را انکار نکنیم، بلکه معتقد باشیم که هر سببی هر تاثیری دارد، آن هم به فرمان خدا است که به آتش سوزندگی و به خورشید روشنایی و به آب

حیات بخشی داده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۳/۱)؛ بنابراین هیچ موجودی غیر از خداوند، در افعال خود مستقل نیست (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱۰۰/۱)، زیرا موجودات عالم همچنان که در ذات خود استقلال وجودی از خدا ندارند، در مقام تأثیر و علیت نیز استقلال ندارند (مطهری، ۱۳۶۸: ۱۰۳/۲).

با اینکه تصریح به تعبیری که در دعا نشان دهنده توحید افعالی باشد، وجود ندارد، اما نسبت دادن امور مختلف به خداوند حتی کارهای اختیاری انسانها دلالت بر توحید افعالی دارد؛ چنانکه می فرماید: «وَاعْصِمْنِي مِنْ مِثْلِ أَعْمَالِهِ وَلَا تَجْعَلْنِي فِي مِثْلِ حَالِهِ» و «فَقِنِي مِنْ أَنْ أَظْلِمَ» و با اینکه این افعال به انسان منتسب است، اما از خداوند عصمت را طلب می کند. یا در فراز سیزدهم، هدایت را که یکی از شاخه های افعال الهی است، به خدا نسبت می دهد: «وَاهْدِنِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَاسْتَعْمِلْنِي بِمَا هُوَ أَشْلَمُ».

ب) توحید در شکایت

با اینکه شکایت نزد مخلوق پسندیده نیست، اما شکایت کردن نزد خدا ناپسند نیست؛ چنانکه قرآن از زبان حضرت یعقوب می فرماید: «إِنَّمَا أَشْكُو بَيْنِي وَبَيْنَ إِلَهِ إِلَهٍ» (یوسف ۸۶) (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳۷۳/۳). در فراز ۱۱ دعا، نه تنها بحث شکایت کردن مظلوم نزد خدا مطرح شده، بلکه با اشاره به یکی از جلوه های توحید عملی مسئله توحید در شکایت را مطرح کرده است.

ج) توحید در استعانت

استعانت به معنای طلب کمک، و توحید در استعانت از اقسام توحید عملی بوده و بدین معناست که انسان فقط باید از خداوند طلب کمک کند (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱۴۱/۱) و استعانت مستقل و بالذات مخصوص ذات الهی است (سبحانی، ۱۳۸۸: ۵۲۸/۱) امام در فراز ۱۱ از دعا، اذعان می دارند که تنها از خداوند طلب کمک می کنند.

۲-۳-۲. مضمون فراگیر جهان شناسی

مسئله هرآنچه در عالم امکان اتفاق می افتد، جزء افعال الهی است، اما در نگاه به پدیده های جهان می توان قوانین و قواعدی کلی یافت که از آن به جهان شناسی تعبیر می کنیم. مطالب مرتبط با جهان شناسی در دعای چهاردهم، یا تغییر و عدم تغییر در پدیده ها را بیان می کند و یا به وجود قوانینی در جهان اشاره دارد که در قرآن با تعبیر سنت های الهی از آن یاد می شود. این دو دسته به عنوان مضامین سازمان دهنده در جهان شناسی از دعا تشخیص داده شده است.

ردیف	فراز	متن	ترجمه	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
۱	۱۱	وَ اقْرَأْ شِكَايَتِي بِالتَّغْيِيرِ	و شکایتیم را به تغییر وضع فعلی ام مقرون ساز.	تغییر در قدر	قضا و قدر	جهان شناسی
۲	۱۳* ۱۵*	*وَفَقْنِي لِقَبُولِ مَا قَضَيْتَ لِي وَ عَلَيَّ *وَ اجْعَلْ ذَلِكَ سَبَباً لِقَنَاعَتِي بِمَا قَضَيْتَ	*و مرا به پذیرفتن هر سود و زیانی که برایم مقرر کرده ای، موفق دار. *و آن را وسیله ای برای خرسندی و رضایت من نسبت به آنچه که برایم مقرر کرده ای قرار ده.	قضای حتمی		
۳	۳	وَ يَا مَنْ قُرْبُ نُصْرَتِهِ مِنَ الْمَظْلُومِينَ	و ای آن که یاری و نصرتش به ستم دیدگان نزدیک است.	سنت یاری مظلوم	سنت های الهی	

۴	۴	وَايَا مَنْ بَعْدَ عَوْنِهِ عَنِ الظَّالِمِينَ	و ای آن که مددکاری اش از ستمگران دور است.	سنت رها کردن ظالم
۵	۱۱* ۱۲*	*وَصَلِّ دُعَائِي بِالْإِجَابَةِ *وَعَرَّفْنِي مَا وَعَدْتَ مِنْ إِجَابَةِ الْمُضْطَرِّينَ	*و دعایم را به اجابت برسان. * و مرا با اجابتی که نسبت به دعای بیچارگان وعده دادی، آگاه ساز.	سنت اجابت دعا
۶	۱۲* ۱۲*	*اللَّهُمَّ لَا تَقْنِي بِالْقُنُوطِ مِنْ إِصْصَافِكَ *وَلَا تَقْنِيَنَّهُ بِالْأَمْنِ مِنْ إِنْكَارِكَ	*خدایا! مرا به ناامیدی از عدل و انصاف در عرصه امتحان قرار نده. *و دشمن را به ایمنی از کفرت امتحان مفرما.	سنت امتحان

۲-۳-۱. قضا و قدر

گاهی قضا و قدر به صورت مترادف و به معنای «سرنوشت» به کار می‌رود؛ از این جهت تقسیم به حتمی و غیرحتمی می‌گردد. گاهی نیز قدر مربوط به مراحل تدریجی تحقق یک پدیده و در نتیجه، قابل تغییر و قضا مربوط به فراهم شدن همه شرایط و حتمیت پدیده است (مصباح یزدی، ۱۳۹۰ الف: ۱۵۱). قضا و قدر دارای انواع مختلفی است: قضا و قدر تشریعی، قضا و قدر علمی و قضا و قدر عینی (سبحانی، ۱۴۱۴ق: ۲۲۴-۲۲۶). آنچه در دعا مورد اشاره واقع شده است، قضا و قدر عینی است.

الف) تغییر در قدر

تقدیر عینی، به معنای خصوصیتی است که یک شیء هنگام تحقق یافتن از سوی علل خود کسب می‌کند (سبحانی، ۱۴۱۴ق: ۲۲۶). از آنجا که اختیار انسان در سلسله علت‌های تحقق یک پدیده واقع می‌شود؛ بنابراین انتخاب انسان می‌تواند در سیر تدریجی تحقق شیء که همان قدر است، تغییر ایجاد کند.

امام در فراز یازدهم، از خداوند می‌خواهد که شکایتش از ظلم را موجب تغییر آن و تبدیل شدن ظلم به عدالت قرار دهد. این سخن نشان می‌دهد که امکان تغییر شرایط با شکایت و دعا و تصریح به درگاه الهی وجود دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳/۳۷۴).

ب) قضای حتمی

اگر بر اساس شرایط موجود، امکان تغییر در امری وجود نداشته باشد، آن امر تحت قضای حتمی پروردگار قرار می‌گیرد. به همین دلیل در دو فراز از دعا بحث رضایت و پذیرش قضای الهی از خداوند درخواست می‌گردد. تعبیر «قضیت» به تغییرناپذیری وضعیت موجود اشاره دارد.

نباید چنین تصور شود که وجود قضای حتمی، به معنای لزوم پذیرش ظلم از سوی مظلوم است. آنان که قائل به نظریه جبر هستند و اختیار را از انسان سلب می‌کنند، دچار چنین سوء برداشتی از قضای الهی شده‌اند. ظالمان و ستمگران از نظریه جبر در جهت توجیه ستم‌های خود بهره می‌برند و به اسم قضای الهی، از خود رفع مسئولیت می‌نمودند و مظلومان نیز با اعتقاد به قضای حتمی، مبارزه با ظلم را بیهوده و حتی خلاف اخلاق و مقام رضا و تسلیم می‌دانستند (مطهری، ۱۴۰۱: ۴۳). در نظریه اختیار، انسان مکلف به ظلم نکردن و ظلم‌پذیرفتن است. در جایی که انسان توانایی تغییر ظلم را دارد، باید اقدام به رفع آن کند ولو که همه توان او در دعا کردن باشد؛ اما وقتی با توجه به شرایط چنین امکانی هم وجود نداشته باشد، نباید به دلیل عدم تغییر

وضعیت، از مسیر حق برگردد، زیرا ممکن است قضای الهی به سود فرد نباشد (قضیت لی و علی)، بلکه باید به مرحله رضایت از قضای الهی پا بگذارد؛ چنانکه در ادعیه از خداوند رضایت به قضای الهی درخواست شده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۸۱/۹۵ و ۲۴۷).

۲-۲-۳-۲. سنت‌های الهی

سنت، راه و رسم، روش و رفتار و شیوه‌ای است که استمرار داشته باشد. سنت‌های الهی، به معنای ضوابطی است که در افعال الهی وجود دارد یا روش‌هایی که خدای متعال، امور عالم و آدم را بر پایه آن‌ها تدبیر و اداره می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۰ب: ۴۶۹). در دعای چهاردهم، ۴ سنت از سنن الهی مورد اشاره قرار گرفته است که به شرایط دعاکننده، یعنی تحت ظلم واقع شدن او مرتبط است.

الف) سنت یاری مظلوم

در عبارت «يَا مَنْ قَرَّبَتْ نُصْرَتُهُ مِنَ الْمَظْلُومِينَ» از دعا، واژه قرب به معنای نزدیک نیست، بلکه به این معناست که یاری خداوند شامل حال مظلومان می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳۵۷/۳). خداوند در نظام هستی، کسانی را که به ناحق ستم می‌بینند، تحت حمایت و عنایت خود قرار می‌دهد (همو، ۱۳۸۶ب: ۳۲۱/۱۰). استفاده از صیغه جمع «المظلومین» نشان می‌دهد که این سنت شامل همه مظلومان حتی مظلومان از کفار هم می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳۵۷/۳).

ب) سنت رهاکردن ظالم

در ادامه عبارت فوق، می‌فرماید: «وَيَا مَنْ بَعَدَ عَوْنُهُ عَنِ الظَّالِمِينَ». واژه بعد نیز به معنای آن است که یاری خداوند شامل حال ظالمان نمی‌شود و استعمال صیغه جمع درباره ظالمان، یعنی عدم یاری خداوند، شامل ظالمان از مسلمانان نیز می‌گردد (همان).

ج) سنت اجابت دعا

یکی از سنت‌های الهی این است که خداوند دعای دعاکنندگان را مستجاب می‌کند. این سنت در قرآن در آیات مختلفی از جمله در آیه ۱۸۶ سوره بقره و آیه ۶۰ سوره مومن مورد تصریح واقع شده است. به تعبیر علامه طباطبائی، اجابت دعا در این آیات بدون قید و شرط مطرح شده است (طباطبائی، ۱۴۱۷ق: ۳۱/۲). از این رو درخواست اجابت دعا در رفع ظلم و مجازات ظالم، در دو فراز از دعا نیز مورد توجه قرار گرفته است.

د) سنت امتحان

یکی از سنت‌های فراگیر الهی، سنت امتحان یا آزمایش است. امتحان و ابتلا سنتی الهی است تا ایمان و صبر بندگان سنجیده شود (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱۹۶/۱). ابزارهای آزمایش هم چیزهایی است که مورد پسند و خوشایند انسان‌هاست و هم چیزهایی است که آدمیان آن‌ها را نمی‌پسندند و خوش نمی‌دارند. به دیگر سخن، برای تحقق آزمایش همواره باید خوشی‌ها و لذات و ناخوشی‌ها و آلامی وجود داشته باشد تا وسیله آزمایش انسان‌ها گردد. انسان‌ها موظف‌اند که از بعضی خوشی‌ها صرف نظر کنند و بر پاره‌ای از ناخوشی‌ها صبر و شکیبایی ورزند و بدین ترتیب آزموده می‌شوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۰ب: ۴۷۴). در فراز ۱۲ از دعا، کلمه فتنه به کار رفته که به معنای امتحان و آزمایش است. گاهی خداوند اجابت دعا را به تأخیر می‌اندازد و داد انسان را از ظالم نمی‌گیرد تا وی را آزمایش کند و همچنین گاه خداوند برای آزمایش ظالم به او مهلت می‌دهد که به کار خود ادامه دهد و پرونده گناه او قطورتر شود و از این عبارت معلوم می‌شود که یکی از علل تأخیر استجابت دعا آزمون‌های الهی نسبت به افراد است. درخواست امام این است که هیچ یک از این دو امتحان را در حق من و ظالم انجام مده، بلکه به زودی داد مرا از ظالم بستان (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳۷۶/۳).

۲-۳-۳. مضمون فراگیر انسان شناسی

مباحث انسان شناسی را می توان در دو دسته کلی جای داد: مضامینی که ویژه ی عموم انسان ها، همون اختیار داشتن او را بیان می کنند و مضامینی که اختصاص به دسته خاصی از انسان ها دارند که در اینجا مقصود انسان های کامل یعنی پیامبر اسلام [و اهل بیت A هستند.

ردیف	فراز	متن	ترجمه	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
۱	۵* ۱۵*	*بَطْرًا فِي نِعْمَتِكَ عِنْدَهُ *وَأَعْدَنِي مِنْ سُوءِ الرَّغْبَةِ وَهَلَعَ أَهْلُ الْحِرْصِ	* (این ستمگری و پرده دری) از باب طغیان در نعمت توست که در اختیار اوست. * و از میل و رغبت بد و بی قراری اهل حرص پناه ده.	امیال پست انسان	ویژگی های عموم انسان ها	انسان شناسی
۲	۵* ۱۰*	*اِنَّهٗكَ مِّنِّي مِمَّا حَجَزْتُ عَلَيْهِ *فَقَنِي مِنْ اَنْ اُظْلِمَ	* پرده حرمت را دریده که دریدنش را بر او منع فرمودی. * مرا از این که بر دیگران ستم ورزم حفظ فرما.	اختیار انسان		
۳	۹	اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ	خدایا! بر محمد و آلش درود فرست.	افضلیت پیامبر و آل پیامبر	انسان های کامل	

۲-۳-۳-۱. ویژگی های عموم انسان ها

در قرآن به انسان ویژگی های خوب و بد هر دو نسبت داده شده است. در دعای ۱۴ صحیفه، به برخی ویژگی های منفی انسان اشاره شده است و منشأ ظلم و تعدی انسان ها شمرده شده اند.

الف) امیال پست انسان

انسان به گونه ای آفریده شده که برخی خواست های پست در او وجود دارد، اما انسانی که می خواهد با اختیار خویش به کمال های بسیار والا دست یابد، نباید اسیر این امیال گردد، بلکه باید آن ها را در جهت دستیابی به کمالات به کار گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۸۶: ۴۱۶).

«بَطْرًا فِي نِعْمَتِكَ عِنْدَهُ» واژه بطر به معنای طغیان بر اثر فزونی نعمت است (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳/۳۵۹). یکی از ویژگی های منفی انسان که در قرآن نیز به آن پرداخته شده است، طغیان انسان در هنگام بی نیازی است (علق ۶-۷). این طبیعت غالب انسان ها است که وقتی خود را مستغنی می پندارند، شروع به سرکشی و طغیان می کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲/۱۶۳-۱۶۴). ویژگی منفی دیگری که هم در دعا و هم در قرآن درباره انسان بیان گردیده است، ویژگی حرص است. قرآن می فرماید: (إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا) (معارج/۱۹). جمعی از مفسران و ارباب لغت «هلوع» را به معنی حریص و جمعی به معنی «کم طاقت» تفسیر کرده اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۸/۲۵). در دعای چهاردهم امام از هلع اهل حرص به خداوند پناه می جویند: «وَأَعْدَنِي مِنْ سُوءِ الرَّغْبَةِ وَهَلَعَ أَهْلُ الْحِرْصِ». قرین ساختن هلع (واژه به کار رفته در قرآن) با اهل حرص، می تواند معنای اول «هلوع» را تقویت کند؛ یعنی انسان موجودی است که حریص آفریده شده است و این ویژگی را باید به سمت کمال هدایت کند نه به سوی زیاده خواهی که منشأ ظلم به دیگران است.

ب) اختیار انسان

اختیار بدین معناست که رفتار انسان بر اساس آگاهی، قدرت و اراده او انجام می‌پذیرد؛ به گونه‌ای که بتواند به ترک آن نیز اقدام کند. فعل اختیاری با تصمیم و عزم فاعل آن صورت می‌پذیرد (سعیدی مهر، ۱۳۹۶: ۳۳۵/۱). بر اساس نظریه امر بین الامرین شیعه قائل است به اینکه انسان در عین حال که از محدوده اراده الهی خارج نمی‌شود، اما افعال خود را با اختیار خود انجام می‌دهد و توحید افعالی با اختیار انسان قابل جمع است (همان/۳۳۷). با اینکه در دعا درخواست از خدا صورت می‌گیرد و تمام امور به اراده خداوند وابسته می‌گردد، اما عباراتی در دعا وجود دارد که از جنس شکایت و یا ترس از اراده اشتباه در دعاکننده است که نشان از اختیار انسان دارد. اگر انسان مختار نباشد، معنا ندارد که ظالم با خواست الهی مخالفت نماید؛ درحالی که در فراز پنجم دعا امام اشاره می‌فرماید که ظالم، پرده حرمتشان را دریده است، در صورتی که خداوند او را از این کار منع فرموده بود. در فراز دهم دعا نیز امام اظهار نگرانی می‌کند از اینکه مانند ظالم، اهل ظلم باشند و با این عبارت نشان می‌دهند که کسی که حقیقتاً ظلم می‌کند، خود انسان است.

۲-۳-۳-۲. انسان‌های کامل

در میان انسان‌ها، برخی انسان‌ها برگزیده و جانشین خداوند بر روی زمین هستند. برترین برگزیدگان حضرت رسول و خاندان مطهر او هستند. در جای جای دعا، صلوات بر این انسان‌های کامل ذکر شده است.

الف) افضلیت پیامبر و آل پیامبر

در جای جای دعا، امام از خداوند می‌خواهد بر محمد [و آل محمد] درود فرستد. این دعا، مرتبط با آیه صلوات است که در آن درود خداوند و ملائکه بر پیامبر مطرح شده است (احزاب/۵۶). در دعای چهاردهم صلوات بر پیامبر، به آل او نیز تسری پیدا کرده است.

کلمه «آل» در مورد افراد شاخص و شناخته شده به کار می‌رود، مثلاً گفته می‌شود: آل الله، یا آل سلطان، یا آل ابراهیم، یا آل عمران؛ بنابراین مقصود از آل محمد افراد شاخص و برتر خاندان پیامبر اکرم [می‌باشد]. اصولاً درود فرستادن خداوند به فرد یا افرادی به معنای شمول رحمت خاص الهی نسبت به آنان است. این رحمت ویژه به دلیل شایستگی خاصی است که از حیث کمالات انسانی و ایمانی در پیشگاه خداوند دارند (ربانی گلیپاگانی، ۱۳۹: ۱۱-۱۰).

ذکر صلوات در میان فرازهای مختلف دعا، به معنای وساطت و شفاعت انسان‌های کامل نزد خداست که موجب می‌شود اجابت دعا و رفع ظلم و مجازات ظالم به اذن الهی به تحقق نزدیک‌تر شود.

۲-۳-۴. مضمون فراگیر معادشناسی

توجه به آخرت و ناپایداری بودن دنیا، از آموزه‌هایی است که در جهت تقویت مقاومت انسان در برابر ظالم بسیار موثر است. در دعای امام سجاد نیز برخی آموزه‌های مرتبط با معادشناسی شناسایی گردیده است که به قرار ذیل است:

ردیف	فراز	متن	ترجمه	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
۱	۱۴	تَرَكُ الْإِنْتِقَامَ مِمَّنْ ظَلَمَنِي إِلَى يَوْمِ الْفَصْلِ وَ مَجْمَعِ الْخَصَمِ	انتقام از کسی که به من ستم روا داشته تا روز جداشدن حق از باطل و جایگاه گردآمدن مدعیان فروگذاشته شود.	جهان آخرت ظرف تحقق عدالت نهایی	ویژگی جهان آخرت	معادشناسی
۲	۱۵	مَا أَذْخَرْتُ لِي مِنْ ثَوَابِكَ وَ أَغْدَدْتُ لِخَصْمِي مِنْ جَزَائِكَ وَ عِقَابِكَ	از ثوابی که برای من ذخیره کرده‌ای و کیفر و عقابی که برای دشمنم مهیا ساخته‌ای.	پاداش و عقاب	انواع جزا	
۳	۹	وَ عَوْضُنِي مِنْ ظُلْمِهِ لِي عَفْوُكَ ، وَ أَبْدِلْنِي بِسُوءِ صَنِيعِهِ بِرَحْمَتِكَ	و عفو و بخششت را در برابر ستمی که دشمن به من روا می‌دارد، عوض ده؛ و به‌جای رفتار بدش نسبت به من، رحمت را قرار ده.	عوض		

۲-۳-۴-۱. ویژگی جهان آخرت

جهان آخرت با دنیا تفاوت‌های اساسی دارد. اصولاً قوانین حاکم بر جهان آخرت با قوانین حاکم بر دنیا یکسان نبوده و از این رو نیازمند شناخت است. قوانینی مثل تحقق عدالت، اتمام توشه‌برداری، سرای باقی‌بودن و... از ویژگی‌های آخرت است. دنیا ظرف کاملی برای تحقق عدالت خداوند نیست، اما در آخرت صفت عدل خداوند به تمامه ظهور می‌یابد.

الف) ظرف تحقق عدالت نهایی

امیرالمومنین می‌فرماید: «يَوْمُ الْعَدْلِ عَلَى الظَّالِمِ، أَشَدُّ مِنْ يَوْمِ الْجُزْرِ عَلَى الْمَظْلُومِ (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۴۱)؛ روز انتقام گرفتن از ظالم سخت‌تر از ستم کاری بر مظلوم است». بسیاری از شارحان نهج‌البلاغه معتقدند که منظور از «یوم العدل» روز رستاخیز است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ الف: ۱۴/۷۲۹).

در این دنیا ستمکاران بسیاری هستند که تاوان جنایت خود را نمی‌دهند و در موارد زیادی، مجازات‌های دنیوی با میزان جرم افراد تناسب ندارد. ادیان الهی با تاکید بر زندگی پس از مرگ، تأمین عدالت واقعی را نوید می‌دهند (یوسفیان، ۱۳۹۱: ۱۷۸-۱۷۹). این نوع عدالت از آنجا که در مقابل اعمال انسان‌ها و نتیجه آن‌هاست، عدالت جزایی نیز نامیده می‌شود (سعیدی‌مهر، ۱۳۹۶: ۱/۳۱۶).

عبارت «تَرَكُ الْإِنْتِقَامَ مِمَّنْ ظَلَمَنِي إِلَى يَوْمِ الْفَصْلِ وَ مَجْمَعِ الْخَصَمِ» در دعا نشان‌دهنده این است که ممکن است انتقام از ظالم و جزای او در قبال ظلمش، در این دنیا محقق نشود، اما قطعاً در آخرت تحقق می‌یابد. تعبیر «یوم الفصل» در آیات قرآن نیز در توصیف قیامت آمده است (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۳/۳۸۴).

۲-۳-۴-۲. انواع جزا

مقصود از جزا چیزی است که انسان در عالم آخرت در مقابل عمل یا شرایط خاص زندگی در دنیا از خداوند دریافت می‌دارد. اگر جزا در مقابل عمل باشد، به آن پاداش و عقاب و اگر در مقابل رنج و درد باشد، به آن عوض می‌گویند. این سه نوع جزا در دعای چهاردهم مورد اشاره امام‌واقع شده است.

الف) پاداش و عقاب

دریافت ثواب در مقابل اعمال نیک و عقاب در مقابل اعمال قبیح، از ضروریات دین اسلام است. در آیات فراوانی در قرآن مسئله رسیدگی به اعمال در روز قیامت مورد توجه قرار گرفته است و در احادیث نیز با تعابیری مثل «الدنیا مزرعه الآخره» (ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵ق: ۲۶۷/۱) مورد تذکر واقع شده است.

در این دعا نیز امام با عبارت «مَا ادَّخَرْتَ لِي مِنْ ثَوَابِكَ» درخواست ثواب در مقابل اعمال نیک برای خود نموده و در مقابل، درخواست عقاب برای ظالمان کرده است: «وَأَعْدَدْتَ لِحَصَصِي مِنْ جَزَائِكَ وَعِقَابِكَ»؛ زیرا عالم آخرت محل تحقق عدل نهایی خداوند است و ظالم به سزای اعمال خود در آن عالم خواهد رسید.

ب) عوض

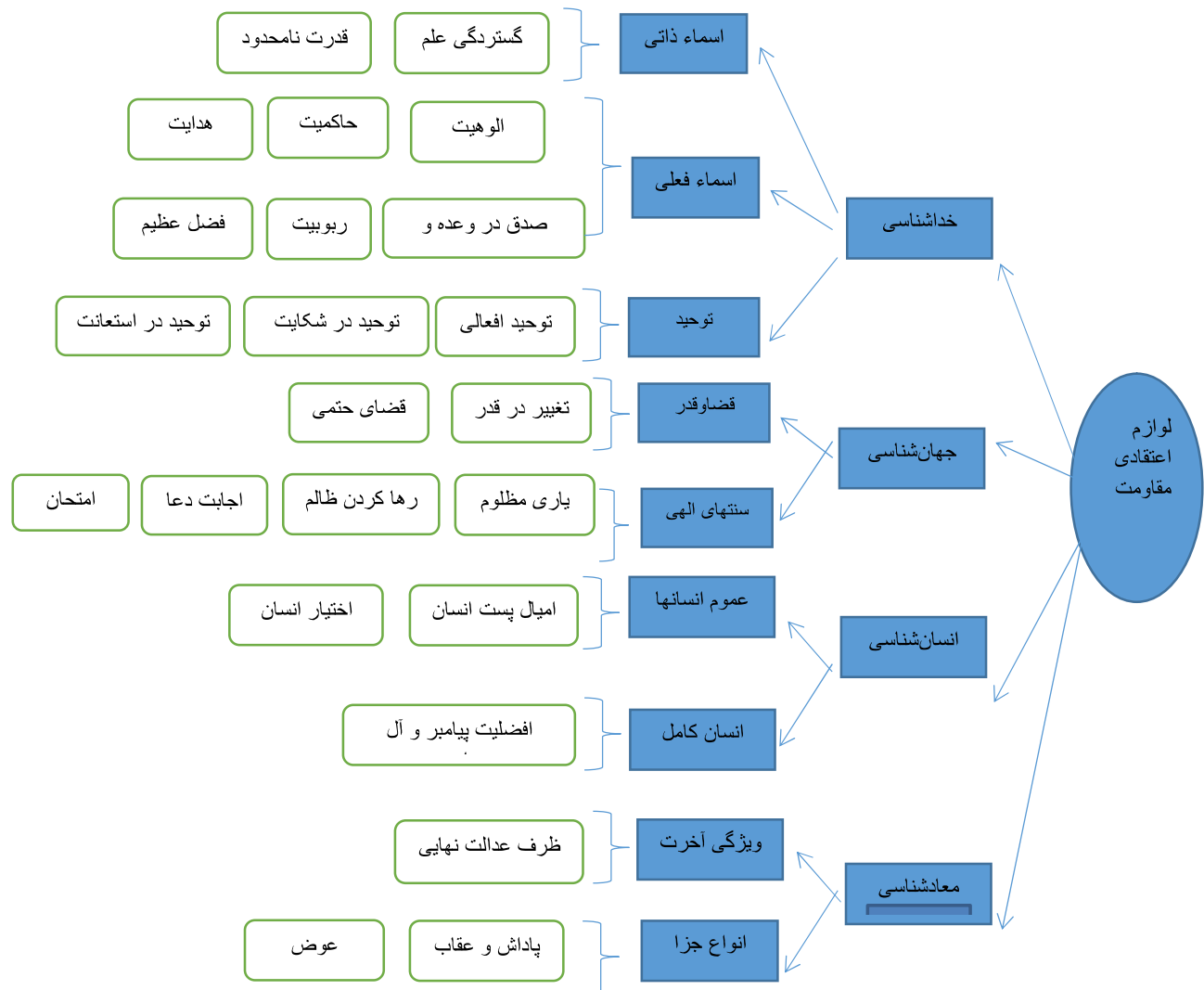
پاداشی که بنده به خاطر تحمّل مشقتی که از جانب خداوند به او رسیده است، مانند درد و بیماری و فقر، مستحق آن گشته است بی آنکه عبادتی به قصد قربت کرده باشد، عوض نام دارد و مسلمان، کافر، کودک، دیوانه، عاقل و مکلف در آن یکسان هستند (خواجه نصیر الدین طوسی و علامه حلی، ۱۳۹۶: ۱۹۱).

بر اساس نظر متکلمین، عوض وقتی است که انسان دچار درد و رنج می شود، بدون اینکه گناهی انجام داده باشد و گرنه رنج در قبال گناه، عقاب محسوب می شود؛ بنابراین اگر شخصی بدون اینکه گناهی انجام دهد و مقصر باشد، دچار بلا یا اندوهی گردد یا منفعتی را از دست بدهد یا از جهت عقلی و روانی آسیب ببیند، بر خداوند واجب است که عوض آن را به مستحق دهد و جبران کند (فاضل مقداد، ۱۴۲۸ق: ۲۲۰).

در فراز نهم دعا، امام دو عوض از خداوند به خاطر رنج و مصیبتی که از ناحیه ظالم به ایشان می رسد، از خداوند درخواست می کنند: (۱) بخشش و عفو الهی و (۲) رحمت خداوند: «وَعَوَّضْنِي مِنْ ظُلْمِهِ لِي عَفْوُكَ، وَأَبْدِلْنِي بِسُوءِ صَنِيعِهِ بِرَحْمَتِكَ».

نمودار شبکه مضامین

نتیجه‌گیری

بر اساس تحلیل انجام گرفته بر روی دعای چهاردهم صحیفه سجادیه، در مجموع ۲۳ مضمون پایه در موضوع لوازم اعتقادی مقاومت شناسایی گردید. این مضامین پایه در ۴ مضمون فراگیر خداشناسی، جهان‌شناسی، انسان‌شناسی و معادشناسی طبقه‌بندی گردید. در محور خداشناسی، ۱۱ مضمون پایه در ۳ مضمون سازمان‌دهنده اسماء ذاتی، اسماء فعلی و توحید دسته‌بندی شد. در محور جهان‌شناسی دو مضمون سازمان‌دهنده قضا و قدر و سنت‌های الهی و در محور انسان‌شناسی، دو مضمون سازمان‌دهنده ویژگی عموم انسان‌ها و انسان‌های کامل و در محور معادشناسی نیز دو مضمون سازمان‌دهنده ویژگی جهان آخرت و انواع جزا به‌دست آمد.

دقت در آموزه‌های اعتقادی دعا، ما را به این نکته رهنمون می‌شود که آموزه خداشناسی بیش از سایر آموزه‌ها در دعا

گنجانده شده است.

با توجه به محتوای دعا که در شکایت از ظالم مطرح گردیده، عمده آموزه‌های اعتقادی دعا در راستای تقویت مقاومت در برابر ظلم به آموزه‌های ذیل معطوف است: توجه به توحید عملی در تحمل ظلم با عناوین توحید در شکایت و استعانت، امیدداشتن به یاری و عدالت خداوند، توجه به آخرت و محدودنبودن زندگی به دنیا.

دعا در عین حال که با تقویت اعتقادات و با نگاهی توحیدی وضعیت مظلوم را وسیله‌ای برای رشد قرار می‌دهد، تسلیم شدن در برابر ظلم را هم نمی‌پذیرد و برای غلبه بر ظلم از خداوند طلب کمک می‌کند و امید به اجابت دعا دارد.

تقویت محورهای اعتقادی فوق در انسان‌ها هم موجب تقویت روحیه مقاومت آنان در برابر ظلم بوده و هم موجب رشد انسان‌ها خواهد شد. از این رو رویکرد دعا به مسئله مقاومت هم در راستای توجه به کمال فردی افراد است و هم در راستای توجه به کمال اجتماعی آنان.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی.
- صحیفه سجاده. ترجمه حسین انصاریان.
- ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین. (۱۴۰۵ق). عوالم اللتالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة. قم: دار سیدالشهداء للنشر.
- امین، سیده نصرت. (۱۳۶۱). مخزن العرفان در تفسیر قرآن. تهران: نهضت زنان مسلمان.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). تفسیر موضوعی قرآن کریم: توحید در قرآن. چاپ سوم. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). تفسیر موضوعی قرآن کریم: هدایت در قرآن. چاپ سوم. قم: مرکز نشر اسراء.
- خواجه نصیر الدین طوسی و علامه حلی. (۱۳۹۶). کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد. ترجمه و شرح: علی شیروانی. چاپ هشتم. قم: انتشارات دارالعلم.
- حاجیلوثی محب، محمدمهدی؛ خاوری، اکرم؛ فرزانه، تهمنیه و مؤگان احمدی. (۱۴۰۳). «سنت‌های الهی اجتماعی در صحیفه سجاده». دعاپژوهی. دوره ۴. شماره ۷. صفحه ۱۷۰-۱۹۲.
- حسینی حکمت، بی‌بی حکیمه و حسینی رزمگاه، سیده زهرا. (۱۴۰۲). «مؤلفه‌های خداوایی: بر اساس تحلیل مضمون صحیفه سجاده». دعاپژوهی. دوره ۳. شماره ۴. صفحه ۵۲-۷۴.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن. چاپ دوم. قم: دفتر نشر کتاب.
- ربانی گلپایگانی، علی. (بی تا). عقاید استدلالی. قم: دارالشفاء.
- ربانی گلپایگانی، علی. (۱۳۹۵). «افضلیت و عصمت اهل بیت (ع) در آیه و روایات صلوات». کلام اسلامی، دوره ۲۵. شماره ۹۹. صفحه ۹-۲۶.
- سبحانی، جعفر. (۱۴۱۴ق). محاضرات فی الالهیات. تلخیص: علی ربانی گلپایگانی. چاپ دهم. قم: موسسه نشر اسلامی.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۸). منشور جاوید. قم: دار القرآن الکریم.
- سعیدی مهر، محمد. (۱۳۹۶). کلام اسلامی. چاپ بیست و هشتم. قم: کتاب طه.
- شیخ صدوق، محمد بن علی. (۱۴۱۴ق). الاعتقادات. چاپ دوم. قم: کنگره شیخ مفید.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن؛ چاپ پنجم. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۷). تفسیر جوامع الجامع. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
- فاضل مقداد، جمال الدین. (۱۴۲۸ق). اللوامع الإلهیة فی المباحث الکلامیة. قم: مجمع فکر الاسلامی.
- فیومی، احمد بن محمد. (بی تا). مصباح المنیر. بی جا: بی نا.
- قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). تفسیر نور. چاپ یازدهم. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. چاپ دوم. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مشکینی، علی. (۱۳۹۲). مصطلحات الفقه. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.

- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۶). معارف قرآن (۱-۳). چاپ اول. قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۰الف). آموزش عقاید. چاپ پنجاهم. تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۰ب). جامعه و تاریخ از نگاه قرآن. چاپ اول. قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰). التحقيق في كلمات القرآن الكريم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مطهری، مرتضی. (۱۴۰۱). انسان و سرنوشت. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (بی تا). جهاد. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۸). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶الف). پیام امام امیرالمومنین علیه السلام. چاپ اول. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶ب). پیام قرآن. چاپ نهم. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. چاپ اول. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۷). عرفان اسلامی: شرحی جامع بر صحیفه سجاده. چاپ اول. قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب.
- یوسفیان، حسن. (۱۳۹۱). کلام جدید. چاپ پنجم. تهران: انتشارات سمت.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage.
- King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*. Sage.
- Ryan, G. W., & Bernard, H. R. (2000). Data management and analysis methods. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 769-802). Sage

